
آموزش حقوق بشر

دکتر اردشیر امیرارجمند

حقوق بشر تاریخی شورانگیز دارد. حقوق بشر ریشه در تمام مکاتب بزرگ فلسفی جهان داشته و مبنای نهضت‌های آزادیخواهانه و مساوات طلبانه در تمام جهان بوده و هست.

اگر چه ممکن است حقوق بشر قدمتی به تاریخ نوع انسان داشته باشد ولی شناسایی جهانی و توسعه آن بدون تردید در حد وسیعی مدیون تلاشها و کوششهای سازمان ملل متحد است. اعضاء سازمان ملل متحد در منشور این سازمان اعلام می کنند که رعایت حقوق بشر و آزادیهای اساسی یکی از اهداف مهم آنها است. از ۱۹۴۵ تا کنون ترویج و حمایت از حقوق بشر یکی از مهمترین نگرانیها و زمینه های اصلی کار سازمان ملل متحد بوده است.

بیست سال پس از تأسیس سازمان ملل متحد، اوتانت دبیرکل وقت سازمان ملل متحد در کار تحقیقی که در مورد «سازمان ملل متحد و حقوق بشر» انجام شد چنین می نویسد:

«رعایت حقوق بشر مبنایی است که ساختار سیاسی آزادیهای انسان بر آن بنا شده است. برای دستیابی به این آزادی لازم است اراده و همچنین قابلیت پیشرفت در زمینه های اقتصادی و اجتماعی وجود داشته باشند. پیشرفت در زمینه اقتصادی و در زمینه اجتماعی پایه و اساس صلح واقعی را تشکیل می دهد»

به نظر اوتانت اساسی ترین و عمیقترین انگیزه سازمان ملل متحد عبارت است از توسعه حقوق بشر و حمایت از آن، تقویت سیر صعودی آزادی و پیشرفت بشر، رفاه و صلح.

پانزده سال بعد همتای او آقای خاویر پرز دکویبار با یادآوری نقش سازمان ملل متحد در ترویج و حمایت از حقوق بشر بر اهمیت خاص آموزش در این زمینه تأکید می کند. آقای دبیرکل اعلامیه جهانی حقوق بشر را پایه و مبنای «آیین رفتار بین المللی» دانسته و اعلام می کند نتایج به دست آمده در زمینه ترویج و حمایت از حقوق بشر باید در مقایسه با این آیین رفتاری ارزیابی گردد. آقای دکویبار با ابراز تأسف عمیق از ادامه تجاوز آشکار به حقوق بشر اعلام می کند لازم است علاقه جهانی به رعایت حقوق بشر از طریق برنامه های مؤثر آموزشی، تربیتی و اطلاع رسانی فعال شده و تقویت گردد.^۱

تلاشهای سازمان ملل متحد در جهت ترویج و حمایت از حقوق بشر ابعاد مختلفی داشته است: تدوین و تصویب اعلامیه ها و کنوانسیونهای مختلف جهت شناسایی حقوق بشر و تعمیق مستمر آن (حقوق مدنی، سیاسی، حقوق اقتصادی، اجتماعی...)، تشویق دولتها به تصویب اسناد بین المللی (گسترش)، ایجاد نهادها و ساز و کارهای لازم جهت تضمین رعایت حقوق بشر؛ کمک به ایجاد نهادهای دمکراتیک در درون کشورها و تقویت فرهنگ حقوق بشر در بطن جوامع انسانی.

1. The United Nation and Human Rights.

2. Activités de L'ONU dans le domaine des droits de l'homme. (United Nations Action in the Field of Human Rights).

شناسایی حقوق جدید،^۲ تکثر و تقویت نهادها و مکانیزمهای بین المللی نظارتی و تضمینی^۱ و ایجاد نهادهای دموکراتیک^۳ همگی هنگامی واقعاً مؤثر خواهند بود که فرهنگ متناسب با آن ایجاد گردیده و توسعه یابد. کلیه عوامل مذکور در فوق بدون تردید به نوبه خود در ایجاد فرهنگ جهانی حقوق بشر مؤثراند اما به نظر می رسد آموزش حقوق بشر در این زمینه نقش اساسی و تعیین کننده دارد و بدین ترتیب در میان فعالیتهای سازمان ملل متحد در جهت ترویج و حمایت از حقوق بشر، فعالیتهای آموزشی دارای اهمیت خاص می باشند.^۴

در جریان کنفرانس بین المللی حقوق بشر که در سال ۱۹۶۸ در تهران تشکیل گردید تا پیشرفت های صورت گرفته از زمان پذیرش اعلامیه جهانی حقوق بشر ارزیابی گردیده و همچنین برای آینده برنامه ریزی شود تصمیم گرفته شد که از تمام کشورها دعوت شود به گونه ای عمل نماید که تمامی امکانات آموزشی به کار گرفته شود تا جوانان در جوی آکنده از احترام به حیثیت انسانی و تساوی حقوق انسانها رشد کرده و شکوفا شوند. همچنین تصریح شد که پایه این آموزش باید «اطلاعات واقعی و بحث آزاد» باشد و از کشورها مصرأ دعوت شود که «تمامی اقدامات لازم» را در جهت تقویت علاقه جوانان به مشکلات یک دنیای در حال جهش به کار

۳. شناسایی حقوق وقتی مؤثر است و واقعیت اجتماعی می یابد که با نظام ارزشی و باورهای جمعی هماهنگی داشته باشد.

۴. مکانیزمهای نظارتی و تضمینی یعنی بکارگیری اجبار برای رعایت یک قاعده حقوقی اصولاً وقتی مؤثر است که موارد تخلف استثنایی باقی بماند و در غیر اینصورت هم حقوق شناسایی شده و هم نهادهای تضمینی ارزش و اعتبار خود را از دست داده و فاقد کارایی لازم خواهند شد.

۵. نهادهای دموکراتیک، بدون وجود زمینه فرهنگی هماهنگ با آنها شکل نگرفته یا حداقل قوام نمی یابند و در صورتی که بدون وجود این زمینه ایجاد گردند به تدریج تبدیل به صورتهایی خارج از محتوا خواهند شد.

6. Symondes, J. "The state duty to promote human rights education, in Human Rights Education: Achievement and challenges, Turkw, 1998. p.11 et s.

گرفته و آنان را برای زندگی اجتماعی آماده نمایند.^۷

در همان سال مجمع عمومی سازمان از اعضا خود خواست اصول اعلام شده در اعلامیه جهانی حقوق بشر و سایر اسناد جهانی حقوق بشر را در نظام آموزشی خود گنجانده و یا تقویت نمایند. مجمع عمومی تقاضای آموزش تدریجی حقوق بشر در برنامه مدارس ابتدایی و متوسطه را نموده و از آموزگاران دعوت کرد که از هر فرصتی استفاده نمایند تا توجه شاگردانشان را به نقش فزاینده‌ای که به وسیله سازمان ملل در جهت ترویج روابط صلح جویانه بین المللی و تلاش برای همکاری در جهت گسترش عدالت اجتماعی و توسعه اقتصادی و اجتماعی ایفا می‌شود، جلب نمایند.

از آن زمان به بعد درخواستها و تلاشهای بین المللی دیگری نیز در این راستا صورت گرفته است. علی‌الخصوص در سال ۱۹۷۸ کنگره بین المللی آموزش حقوق بشر در وین به وسیله یونسکو تشکیل شد. این کنگره اولین اجتماع بزرگ متخصصین آموزش دولتی و غیردولتی بود. در سال ۱۹۸۷ یک کنگره مشابه نیز در مالت برگزار گردیده و دوره‌ای نیز با موضوع آموزش حقوق بشر در منطقه آسیا و اقیانوس آرام در مقر CESAP (کمیسیون اقتصادی و اجتماعی آسیا و اقیانوس آرام) با شرکت کشورها و ناظرین مؤسسات مختلف تخصصی سازمان ملل متحد برگزار شد. همچنین در چارچوب برنامه‌های چهلمین سالگرد اعلام اعلامیه جهانی حقوق بشر، مرکز حقوق بشر سازمان ملل متحد، سمینار بین المللی را در ژنو در اواخر سال ۱۹۸۸ در مورد آموزش حقوق بشر برگزار کرد که در آن نمایندگان بیش از چهل کشور و سازمانهای بین‌الدولی و غیردولتی و رسانه‌های علاقمند شرکت داشتند. در مارس ۱۹۹۳، برنامه عمل جهانی برای آموزش حقوق بشر و دموکراسی در مونترال تصویب گردید. در ژوئن همین سال اعلامیه و برنامه عمل وین نیز تصویب شد. در این دو سند، حقوق بشر در مفهوم وسیع آن مورد توجه قرار گرفته است به ترتیبی که شامل آموختن بردباری، همبستگی و مشارکت در حیات اجتماعی برای همه افراد بشری می‌شود. در

7. Nations - Unies, "Recueil d'instruments Internationaux volume 1, première partie. Instruments universels, 1994, p. 51 et s.

فوریه ۱۹۹۹ کنفرانس آسیایی و اقیانوسیه آموزش حقوق بشر در شهر پونای هند با شرکت کشورهای منطقه و مشارکت یونسکو و کمیسر عالی حقوق بشر سازمان ملل متحد تشکیل شد.^۸

اهمیت و ارزشی که جامعه بین المللی برای آموزش حقوق بشر قائل است در تصمیم سازمان ملل متحد در اعلام دهه ۲۰۰۴-۱۹۹۵ به عنوان دهه آموزش حقوق بشر تبلور یافته است. اگرچه در سطح جهانی یک توافق کلی در مورد آموزش حقوق بشر وجود دارد و علی رغم نقش ویژه ای که یونسکو در جهت ترویج آموزش حقوق بشر و کمک به کشور در این زمینه ایفا می کند،^۹ اما در غالب کشورها از جمله کشور ما امکانات عملی برای اجرای این آموزش ناکافی است. بدون تردید برای ایجاد و تقویت فرهنگ حقوق بشر از طریق آموزش آن، دولتی باید در اولین گام مصمم به ایجاد تغییرات مشخص در نحوه آموزش رسمی خود و ایجاد حساسیت نسبت به رعایت حقوق بشر در درون ساختارها و مؤسسات دولتی گردد.

با عنایت به عضویت ایران در میثاقین ۱۹۶۶ حقوق بشر، اعلامیه جهانی حقوق بشر، اعلامیه ۱۹۹۳ وین و صراحت این متون به آموزش حقوق بشر، با توجه به ضرورت آموزش حقوق بشر و شهروندی به عنوان زمینه ساز فرهنگی تحقق همه جانبه و تعمیق دولت قانونمدار، با توجه به تأثیر قابل توجه اقدامات مؤثر در جهت آموزش حقوق بشر در ارزیابی سازمانهای بین المللی از پیشرفت رعایت حقوق بشر در یک کشور، و با توجه به استقبال و تمایل دولت ایران از گنجانیدن موازین بین المللی حقوق بشر در برنامه دروس دانشگاهها^{۱۰} و با عنایت به لزوم ایجاد لوازم ضروری گفتگوی تمدنهای، به نظر می رسد به وقت آن رسیده است که جمهوری اسلامی ایران تلاش

8. "Pune Declaration on Education for Human Rights in Asia and Pacific", Pune, India, 1999.

۹. یونسکو کتب و نشریات متعددی را در این زمینه منتشر کرده است. نک:

"ABC, L'enseignement des droits de l'homme", UN. 1988, Annex.

"UNESCO and Human Rights standard - Setting Instruments. Major Meetings Publications" Paris, 1996.

۱۰. شق (و) بند ۴ قطعنامه ۲ آوریل ۱۹۹۹ کمیسیون حقوق بشر سازمان ملل متحد.

جدی و مؤثری را در جهت آموزش همه جانبه حقوق بشر در قالب یک طرح ملی اتخاذ نماید.

هدف از این نوشتار در وهله اول ایجاد حساسیت نسبت به این ضرورت و سپس آشنایی با اصول آموزش حقوق بشر است. پس از تعیین فروض اصلی و مسائل آموزش حقوق بشر و بررسی ابعاد حقوق آن، آموزش حقوق بشر به عنوان یک فرایند پویا و متحول مورد توجه قرار گرفته و در انتها نحوه ارزیابی برنامه های آموزش حقوق بشر لوازم و ترتیبات ضروری جهت تحقق آن مورد بررسی قرار خواهد گرفت.

بخش ۱- فروض اصلی و مسائل آموزش حقوق بشر

آموزش حقوق بشر بر اساس فروض و مسائل زیر صورت می گیرد

۱- رعایت حقوق بشر

حقوق بشر بر همه حاکمیت دارد و همه ما می پذیریم که حقوق بشر را به عنوان حقوق بنیادین ناشی از حقوق طبیعی اشخاص بشری رعایت کنیم.

- رعایت حقوق بنیادین شرط ضروری دمکراسی، هماهنگی و صلح اجتماعی است. با وجود این، برای ترویج و تقویت رعایت حقوق بشر، لازم است این حقوق را به شهروندان خود بشناسانیم تا در اجتماع به گونه ای رفتار کنند که حقوق بشر رعایت شود و به علاوه مدافع حقوق بشر نیز باشند.

هدف از این آموزش آماده کردن از افراد جامعه برای رفتاری مناسب جهت رعایت حقوق بشر است.^{۱۱}

11. Elena Ippoliti, "The realization of the plan of action for the United Nations decade for human Rights Education (1995 - 2004), in "Human Rights Education, op. cit., pp. 67 et s.

۲. شناخت، مفاهیم، اصول و ارزشها در زمینه حقوق بشر

حقوق بشر مجموعه‌ای است از ارزشها و اندیشه‌ها (منابع مادی)، مفاهیم و اسناد (منابع صوری) و مکانیزمها (ضمانتها). لازم است اسناد و متون حقوقی (قانون اساسی، برخی قوانین عادی، اعلامیه‌ها، میثاقها، کنوانسیونها و غیره) را آموخته و با طرز کار مکانیزمهای تضمینی آشنایی پیدا کنیم.

۳. ضرورت آموزش حقوق بشر

- رعایت حقوق بشر مستلزم آشنایی با مفاهیم انتزاعی و همچنین مکانیزمهای تضمینی است. لذا نحوه آموختن و آموزش دادن این مفاهیم و اسناد بنیادین مربوط به آن از اهمیت خاص برخوردار است.^{۱۲}

- این آشنایی نه طبیعی است و نه خودجوش و آنی و به مانند هر دانش دیگر باید به نحوه پویا انتقال یابد. در نتیجه لازم است زمینه و امکان آموزش حقوق بشر را برای همه ایجاد گردد.

- آموزش حقی است که توسط دولت تضمین گردیده است (اصل ۳۰ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران). بنابراین مدارس باید اولین محل برای آموزش، پرورش، اجتماعی کردن شهروندان در یک کشور دموکراتیک قلمداد گردند. البته آموزش حقوق بشر تنها به مدارس و یا حتی نهادهای دولتی محدود نمی‌گردد. از یک دیدگاه وسیع و در یک طرح ملی، آموزش حقوق بشر شامل نهادهای غیردولتی نیز می‌شود.

۴. تعریف آموزش حقوق بشر

آموزش حقوق بشر مجموعه‌ای از آموزشها در جهات زیر است:

الف - ایجاد آگاهی در خصوص ارزشهای مربوط به حقوق بشر،

12. Sia Spiliopoulou Akermak, "Human Rights Education, The way Ahead", in Human Rights Educations", op. cit, p. 3 et s.

ب - توسعه و تقویت رعایت حقوق بشر از طریق آموزش و پرورش
 ج - آشنایی با مکانیزمهای تضمینی جهت برخوردار و مقابله با موارد نقص حقوق بشر و التزام و اجبار به رعایت آن.
 اهدافی چنین آموزشی عبارتند از: آموزش همگانی، انتقال دانسته‌ها، بیداری و شکوفایی و تحول شخصیت فرد به ترتیبی که بتواند در هماهنگی با محیط اطراف خود زندگی کند. این امر یا توجه به عناصر زیر صورت می‌گیرد:
 حقوق، ارزشها و اقدامات لازم جهت رعایت حقوق بشر و همچنین تلاش جهت شکل‌گیری و تصویب یک سلوک (éthique) عمومی.
 آموزش حقوق بشر مسأله مهمی را طرح می‌کند که عبارت است از پیوند بین شناخت و عمل یعنی از شناخت به عمل رسیدن. آشنایی با حقوق بشر در صورتی که منتج به ترویج و حمایت از آن نگردد هیچ فایده‌ای ندارد.

بخش ۲- ابعاد حقوقی

آموزش حقوق بشر از نظر حقوقی دارای دو بعد داخلی و بین‌المللی است:

۱- بعد ملی

مذاهب و قوانین ملی حتی قدیمی بر نقش بنیادین آموزش در توسعه اجتماعات بشری تأکید کرده‌اند. متون حقوقی مربوط به حقوق بشر عمیقاً متأثر از شرایط تاریخی و سیاسی زمان ایجاد آنها می‌باشند. معمولاً تصویب متون حقوقی مربوط به حقوق بشر با مبارزات اجتماعی و سیاسی تقارن دارند.
 حقوق بشر در غالب کشورها بعد از جنگ‌های دوم عمومیت یافته و متناسب با پیشرفت و توسعه کشورها و اجتماعات انسانی گسترش یافته است.
 برای این که حقوق بشر در یک کشور جایگاه رفیعی داشته باشد و برتری آن بر سایر قواعد حقوقی حفظ شود، لازم است این حقوق در قانون اساسی مورد شناسایی

قرار گیرند (فرانسه ۱۷۹۵، مکزیک ۱۹۱۷، اتحاد جماهیر شوروی سابق ۱۹۴۶، آلمان ۱۹۴۶، مراکش ۱۹۶۲، ایران ۱۹۷۹) اما برای استقرار یک دولت قانونمدار و یک جامعه دموکراتیک، شناسایی این حقوق کفایت نمی کند و باید در قانون اساسی نهادها و مکانیزمهایی پیش بینی شود تا اعمال صحیح این حقوق را تضمین نمایند (تفکیک قوا، نظارت بر انطباق قوانین با قانون اساسی، نظارت قضایی بر اعمال دولت، نهادهای واسطه بین دولت و مردم)

حقوق بشر دارای جنبه بین المللی نیز هست. در وهله اول وظیفه حمایت از حقوق بشر به خود دولتها واگذار گردیده است و فقط هنگامی که یک دولت نتواند از حقوق بشر حراست کند و یا خود حقوق بشر را نقص کند، جامعه بین المللی به ناچار جانشین دولت گردیده و از حقوق افراد در مقابل دولت خاطی یا مستعفی حمایت می کند. به عبارت دیگر هر چند نباید به گونه ای رفتار کرد که دولت و حقوق بشر را در تضاد با یکدیگر قرار دهیم اما باید قبول کرد که وجود تضمینات و مکانیزمهای بین المللی در قبال دولتهای مستعفی و ناتوان در حمایت از حقوق بشر یا دولتهای ناقض این حقوق ضروری است.^{۱۳}

۲. بعد بین المللی

در بسیاری از اسناد سازمان ملل متحد و یونسکو آموزش مورد توجه قرار گرفته اند.

اولین سند، اعلامیه جهانی حقوق بشر است. بند ۲ ماده ۲۶ این اعلامیه مقرر می دارد: «آموزش و پرورش باید طوری هدایت شوند که شخصیت انسانی هر کس را به حداکثر رشد آن برساند و احترام حقوق و آزادیهای بشر را تقویت کند. آموزش و پرورش باید حسن تفاهم، گذشت و احترام عقاید مخالف دوستی بین تمام ملل و جمعیتهای نژادی یا مذهبی و همچنین توسعه فعالیتهای ملل متحد را در راه

13. Vasak. K., "Les dimensions Internationales des droits de l'homme", UNESCO, Paris, 1978, pp. 6, et s.

حفظ صلح، تسهیل نماید».

ماده ۷ اعلامیه حقوق کودک مصوب ۱۹۵۹ مجمع سازمان ملل متحد مقرر می‌دارد:

«کودک باید از آموزشی بهره‌مند شود که در جهت پیشبرد و ترقی فرهنگ عمومی او بوده و چنان سازنده باشد که در شرایط تساوی فرصتها، توانایی‌ها، قدرت، قضاوت و ارزیابی فردی، درک و مسؤولیت اخلاقی و اجتماعی خود را پرورش دهد، و فردی مفید برای جامعه شود».

ماده ۱۰ همین اعلامیه اضافه می‌کند:

«... کودک باید با روحیه تفاهم، بردباری و تساهل، معتقد به دوستی بین مردم، صلح و برادری جهانی و با آگاهی بر این که توانایی و استعداد وی باید وقف خدمت به هموعانش شود، پرورش یابد»

همانطور که پیدا است در اینجا فقط آموزش رسمی در دبستان و دبیرستان مورد نظر نیست بلکه آموزش و پرورش غیررسمی را نیز شامل می‌شود.^{۱۴}

ماده ۵ کنوانسیون مبارزه با تبعیض در امر تعلیمات که در یازدهمین اجلاس کنفرانس عمومی یونسکو در ۱۹۶۰ در پاریس تصویب شد یادآور می‌گردد که دولت‌های طرف این کنوانسیون اذعان دارند:

«آموزش باید شکفتگی کامل شخصیت انسانی و تحکیم احترام به حقوق بشر و آزادیهای اساسی را هدف خود قرار دهد و تفاهم و تساهل و دوستی بین کلیه ملت‌ها و تمام گروه‌های نژادی یا مذهبی و همچنین بسط فعالیت‌های ملل متحد برای برقراری صلح را تسهیل نماید».^{۱۵}

به موجب ماده ۷ این کنوانسیون، دولت‌های عضو متعهد شده‌اند که کلیه اقداماتی را که در جهت اجرای این کنوانسیون از جمله ماده ۵ آن معمول داشته‌اند و همچنین مشکلات موجود را در گزارش‌های متناوب به صورتی که کنفرانس عمومی

14. Symonides, op. cit, p.14.

15. Nations - Unies "Recueil d' Instruments Internationaux", op. cit., pp. 101 et s.

یونسکو مقرر می‌دارد به اطلاع این کنفرانس برسانند.

سند اساسی دیگری که آموزش را با در نظر گرفتن ملاحظات حقوق بشری مورد توجه قرار داده است، میثاق حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی ۱۹۶۶ سازمان ملل متحد است. ماده ۱۳ آن چنین مقرر می‌کند:

«کشورهای طرف این میثاق [موافقت دارند که هدف آموزش و پرورش باید شکوفایی کامل شخصیت انسانی و مفهوم حیثیت آن و تقویت احترام حقوق بشر و آزادیهای اساسی باشد. علاوه بر این کشورهای طرف این میثاق موافقت دارند که آموزش و پرورش باید کلیه افراد را برای ایفای نقش سودمند در یک جامعه آزاد آماده سازد و موجبات تفاهم و تساهل و دوستی بین کلیه ملل و کلیه گروههای نژادی حقوقی یا مذهبی را فراهم آورد و توسعه فعالیت‌های سازمان ملل متحد را به منظور حفظ صلح تشویق نماید».

ملاحظه می‌شود این ماده تقریباً تکرار بند ۲ ماده ۲۶ اعلامیه جهانی حقوق بشر است. اما شاید مهمترین ویژگی آن توجه به آموزش جهت ایجاد دوستی بین گروههای قومی و حل مسائل قومی است.

ماده ۲۹ کنوانسیون ۱۹۸۲ سازمان ملل متحد در مورد حقوق کودک نیز اعلام می‌دارد:

۱- کشورهای طرف کنوانسیون موافقت می‌نمایند که موارد ذیل باید جزء آموزش و پرورش کودکان باشد:

الف - پیشرفت کامل شخصیت، استعداد و توانایی‌های ذهنی و جسمی کودکان؛

ب - توسعه احترام به حقوق بشر و آزادیهای اساسی و اصول مذکور در منشور سازمان ملل متحد

ج - ...

د - آماده نمودن کودک برای داشتن زندگی مسؤولانه در جامعه آزاد با روحیه ای [مملو] از تفاهم، صلح، تساوی زن و مرد و دوستی بین تمام مردم، گروههای

قومی، مذهبی و ملی و اشخاص دیگر.

هـ- توسعه احترام به محیط طبیعی

علاوه بر اسناد جهانی، اسناد منطقه‌ای نیز به آموزش حقوق بشر توجه کرده‌اند: ماده ۲۵ منشور افریقای حقوق بشر و ملتها؛ اسناد و اعلامیه‌های متعددی که در سالهای اخیر توسط شورای اروپا و سازمان امنیت و همکاری اروپا تصویب شده است؛ قطعنامه ۱۴ مارس ۱۹۵۴ پارلمان اروپا در مورد آزادی آموزش در جامعه اروپا و غیره.^{۱۶}

در تمام اسناد مذکور در فوق دولتها متعهد به آموزش مستقیم استانداردهای بین‌المللی حقوق بشر و آزادی عمومی گردیده‌اند. البته اسناد دیگر نیز وجود دارند که به نقش آموزش در ابعاد خاصی از حقوق بشر یا اشخاص خاص توجه نموده‌اند: نقش آموزش در مبارزه با تبعیض نژادی و دیگر اشکال تبعیض^{۱۷}، نیاز به آموزش حقوق مندرج در کنوانسیونهای ژنو ۱۹۴۹ برای حمایت از قربانیان جنگ^{۱۸}، آموزش مفاد اعلامیه ۱۹۷۵ سازمان ملل متحد در مورد حمایت از معلولین، آموزش اصول پایه مربوط به استفاده از زور و اسلحه گرم از جانب نیروهای پلیس و مأموران اجرای قانون مصوب ۱۹۹۰ سازمان ملل متحد.

یونسکو در آموزش حقوق بشر مقامی خاصی دارد. این سازمان فعالیتهای گسترده‌ای را در این زمینه انجام داده است. فردای تصویب اعلامیه جهانی حقوق بشر در ۱۱ دسامبر ۱۹۴۸، کنفرانس عمومی یونسکو در قطعنامه‌ای به اهمیت این

۱۶. برای مشروح موارد نک:

G. Alfredsson, "The Right to Human Rights Education", in A. Eides, Economic, social and cultural Rights: A Textbook, Dordrecht, 1995, pp. 213-227.

۱۷. برای مثال: ماده ۸ اعلامیه ۱۹۶۳ در مورد رفع کلیه اشکال تبعیض نژادی، ماده ۷ کنوانسیون بین‌المللی رفع کلیه اشکال تبعیض نژادی ۱۹۶۵، ماده ۱۰ کنوانسیون رفع کلیه اشکال تبعیضات علیه زنان ۱۹۷۹، ماده ۳۱ کنوانسیون سازمان بین‌المللی کار (۱۹۶۱) در مورد مردم بومی مصوب ۱۹۸۹.

۱۸. مواد ۴۷ کنوانسیون اول، ۴۸ کنوانسیون دوم، ۱۴۱ کنوانسیون سوم ژنو ۱۹۴۹. ماده ۸۳ پروتکل اول، ماده ۱۹ پروتکل دوم، ماده ۲۵ کنوانسیون ۱۹۵۴ در مورد حمایت از اموال فرهنگی در زمان مخاصمات مسلحانه.

اعلامیه برای کلیه اقدامات یونسکو خصوصاً آموزش درک متقابل و بین المللی تأکید کرد. در ۱۹۵۰، کمیته اقتصادی و اجتماعی ملل متحد از یونسکو دعوت نمود که آموزش اعلامیه جهانی حقوق بشر در مدارس، در آموزش افراد بالغ و همچنین از طریق وسایل ارتباطات جمعی را ترغیب و تشویق نماید. اعلامیه جهانی تهران نیز از یونسکو درخواستی مشابه را انجام داده است. یونسکو در ۱۹۵۱ اولین راهنمای آموزش اعلامیه جهانی حقوق بشر را در هشت زبان منتشر کرد. از آن زمان تاکنون یونسکو اقدامات وسیعی را در این زمینه انجام داده است.^{۱۹}

اهمیت اقدامات یونسکو در جهت آموزش حقوق بشر در اساسنامه آن مورد تأکید قرار گرفته است:

«تضمین رعایت جهانی عدالت، قانون و حقوق بشر و آزادیهای بنیادین برای همه بدون تفکیک از نظر نژاد و جنسیت یا زبان یا مذهب که منشور سازمان ملل متحد برای همه ملتها شناخته است».

برای تحقیق این اهداف و به جهت فوریت داشتن آنها دو سند در این زمینه تصویب شده اند.

الف - برنامه عمل جهانی آموزش حقوق بشر و دمکراسی (مونترال، مارس ۱۹۹۳)،^{۲۰}

ب - اعلامیه و برنامه عمل (وین ژوئن ۱۹۹۳).

در این دو سند حقوق بشر در وسیع ترین مفهوم آن مورد توجه قرار گرفته است، به ترتیبی که شامل آموختن بردباری، و تساهل همبستگی و مشارکت در زندگی اجتماعی برای همه افراد بشری می شود.

قطعاً برای تحقق چنین هدفی هر دولتی باید مصمم به ایجاد تغییرات مشخص در نحوه آموزش و همچنین ایجاد حساسیت نسبت به رعایت حقوق بشر در

۱۹. جهت بررسی تفصیلی اقدامات یونسکو در زمینه آموزش حقوق بشر نک:

Symonides, op. cit, p.18 et s.

20. Voir UNESCO "congrès international sur l'éducation aux droits de l'homme et à la démocratie", Montréal, Canada, 8-11 mars 1993, Rapport final.

درون ساختارها و مؤسسات دولتی گردد. اما باید خاطر نشان ساخت که فرد فرد افراد جامعه نیز در این راستا مسؤولیتی خطیر دارند. همانطور که قبلاً دیدیم شق ب بند ۱ ماده ۲۹ کنوانسیون ۱۹۸۹ سازمان ملل متحد در مورد حقوق کودک اعلام می کند:

«کلیه دولتها توافق می کنند که آموزش کودکان باید در جهت تفهیم حقوق بشر و آزادیهای بنیادین و اصول مندرج در منشور سازمان ملل متحد به کودکان باشد.»

پس از ملاحظه ابعاد حقوقی آموزش حقوق بشر، فرایند این آموزش با توجه به بررسی های انجام شده در کارگاههای مختلف آموزشی در زمینه حقوق بشر تشریح می گردد.^{۲۱}

بخش ۳- فرایند آموزش حقوق بشر

بین آموزش رسمی و غیررسمی باید تفکیک فائل شد.

آموزش رسمی: آموزشی است که در مدارس، دبیرستانها و دانشگاهها در چارچوب برنامه های درسی صورت می گیرد.

آموزش غیررسمی: آموزشی است که خارج از دروس مدارس، دبیرستانها و دانشگاهها انجام گرفته و به کلیه فعالیتهای بخشهای عمومی و خصوصی تسری پیدا می کند.

۱- آموزش رسمی

۱-۱- آموزش رسمی فقط باید توسط پژوهشگر-آموزگار حرفه ای و متخصص صورت گیرد. این آموزگاران آموزش خود را با توجه به ابعاد زیر انجام می دهند:

الف. زندگی اجتماعی: براساس این تفکر که باید بین ارزشهای یاد داده شده

21. Plan of Action for the United Nations Decade for Human Rights Education, Doc A/ 51 506/Add. 1/12 Decembre 1996.

و عمل به آنها هماهنگی وجود داشته باشد. واضح است که دبستان اولین جایی است که باید به کودک نشان داد، به ارزشهایی که به آنها می آموزند عمل می شود.

ب. بعد بین فرهنگی: براساس این تفکر که کودکان و بزرگسالانی که در مدارس کار می کنند دارای فرهنگهای متفاوت هستند و نه دارای یک فرهنگ واحد که به صورت ذهنی و انتزاعی مشخص و تعریف شده است.

ج. آگاهیها: براساس این تفکر که این دانسته ها و آگاهیها باید در رفتار هریک از افراد تبلور و عینیت یابد. این دانسته ها باید به درک بهتر از حقوق بشر و عمل در جهت رعایت آن کمک کنند.

۲-۱- آموزش رسمی از مقطع آمادگی آغاز و تا دوره دانشگاهی ادامه می یابد. در هر یک از مقاطع آمادگی، دبستان، راهنمایی و دبیرستان با توجه به شرایط سنی و ذهنی کودکان و نوجوانان و جوانان، آموزش حقوق بشر با روش کاملاً غیرمستقیم (از طریق نحوه رفتار و برخورد آموزگار)، با کودکان تا طرح مستقیم مفاهیم حقوق بشر با جوانان صورت می گیرد.^{۲۲}

در دوره دانشگاهی، حقوق بشر نه فقط در دانشکده های حقوق بلکه در سایر دانشگاهها نیز جزء مواد درسی قرار می گیرد.

۳-۱- آموزش آموزگاران

آموزش آموزگاران از اهمیت بسیار اساسی برخوردار است. این آموزش به دو گونه است:

الف. گنجاندن آموزش حقوق بشر در آموزش اولیه آموزگاران: دانش گاهها و مراکز ویژه تربیت معلمان و دبیران، آموزش حقوق بشر را در مواد درسی خود قرار می دهند.

22. Voir UNESCO, "Manuel Pour l'Education aux Droits de l'Homme. Pour le premier et second degrés", 1997.

Reardon, B.A. "La tolérance, porte ouverte sur la paix.", 2 volume., UNESCO, 1997.

ب. آموزش ضمن خدمت: این آموزش باعث می شود که آموزگاران برخوردار فعال تری در مورد آموزش حقوق بشر به دانش آموزان داشته باشند و در ضمن با تحولات رخ داده در زمینه آموزش حقوق بشر نیز آشنا گردند.

آموزش در دو مرحله می تواند صورت گیرد:

الف. مرحله اطلاع رسانی در خصوص حقوق بشر: کنفرانس، سمینار، دوره های کوتاه مدت و غیره.

ب. مرحله یادگیری و آموختن روشهای آموزشی و پرورشی مربوطه.

۱-۴- تهیه و تدوین کتابچه تصویری و کتب و ابزار سمعی و بصری

علاوه بر آموزگاران مجرب، آموزش رسمی حقوق بشر نیاز به ابزارهای آموزشی و پرورشی دارد. مهمترین این ابزارها تهیه و تدوین کتابچه های تصویری (سمعی و بصری) و کتب آموزشی و کمک آموزشی حقوق بشر برای مقاطع مختلف می باشد.

۱-۵- تقویت دروس حقوق بشر در دانشکده های حقوق

ایجاد دوره های کارشناسی ارشد حقوق بشر، و شاید گرایشهای دکترای حقوق بشر، تقویت و تأکید بر ارائه واحد حقوق بشر در دوره کارشناسی موجب تنومند شدن کادر علمی در این زمینه می گردد.

۲- آموزش غیررسمی

آموزش غیررسمی موجب عمومیت یافتن حساسیت نسبت به رعایت حقوق بشر از طریق مشارکت نهادهای عمومی و خصوصی می گردد.^{۲۳} آموزش حقوق بشر و آزادیهای عمومی در نهادهای عمومی دولتی و غیردولتی از اهمیت مضاعفی برخوردار است، زیرا موجب استقرار و گسترش فرهنگ انسان ذیحق و مطالبه کننده - حکومت

۲۳. به عنوان مثال نک:

Orli, T.S., ' "The Local Non - Governmental organization: The Human Rights Gatekeeper," in, Human Rights Education ..., op. cit. pp. 129 et s.

مکلف (خادم) و پاسخگوی و در نتیجه تعمیق دولت فانومدار می شود.

۱-۲. نهادهای ذیربط

این نهادها عبارتند از نهادهای حکومتی اعم از وزارتخانه، سازمانها، مؤسسات عمومی دولتی، مؤسسات عمومی غیردولتی و به صورت غیر مستقیم و با واسطه بخش خصوصی.

آموزش غیررسمی باید توسط آموزگاران حقوق بشر آموزش دیده بر اساس ویژگیهای هر دستگاه صورت گیرد این آموزش در دو بعد انجام می گیرد:

الف- رعایت حقوق بشر و آزادیهای عمومی شهروندان

ب- پاسخ گوی بودن

۲-۲. دستگاههای خاص

بعضی از دستگاهها مورد توجه ویژه قرار می گیرند. در ایران می توان از نهادهای زیر نام برد:

وزارت کشور، وزارت اطلاعات، وزارت آموزش و پرورش (کادر اداری)، گزینش، هیأت‌های رسیدگی به تخلفات و اصولاً مراجع شعبه قضایی اداری، شهرداریها، قضات، سازمان زندانها، سازمان حفاظت محیط زیست، وزارت کار و امور اجتماعی، سازمان بهزیستی، وزارت بهداشت و درمان، نیروهای انتظامی، صدا و سیما.

۲-۳. آموزش آموزگاران حقوق بشر در آموزش غیررسمی نیاز به اشخاصی

دارد که جهت آموزش حقوق بشر برای پرسنل نهادهای عمومی آموزش ویژه دیده باشند.

۴-۲. تهیه و تدوین آیین‌های رفتاری (کدهای رفتاری)

براساس تنوع و ماهیت کار بعضی از دستگاههای اداری، آیین رفتاری

(کدهای رفتاری) تهیه و تدوین و بین پرسنل آن دستگاه توزیع شده و آموزش داده می شود.

۲-۵. نقش مؤثر صدا و سیما و شهرداریها

آموزش عمومی حقوق بشر از طریق برنامه کوتاه مدت در صدا و سیما بسیار مؤثر است.

فعالیت خاص شهرداریها در زمینه آموزش همگانی (اجتماعی) در زمینه های مختلف حقوق بشر توصیه می گردد، خصوصاً در زمینه های:

- حقوق و تکالیف شهروندی؛

- زنان؛

- کودکان؛

- مشارکت سیاسی؛

- حقوق سندیکایی؛

- حقوق محیط زیست؛

- حقوق اقتصادی و اجتماعی.

شهرداریها می توانند این مهم را از طریق آفیش - ابزار سمعی و بصری برقراری دوره های کوتاه مدت - برنامه های هنری و فرهنگی دیگر انجام دهند.

بخش ۴- بخش ارزیابی برنامه های آموزشی حقوق بشر

در مورد ارزیابی برنامه های آموزشی حقوق بشر توجه به نکات زیر ضروری است:

- ارزیابی در هر برنامه آموزش حقوق بشر لازم است؛

- اقدام به ارزیابی باید خود جزیی از برنامه آموزش باشد؛

- ارزیابی باید قبل، در ضمن و بعد از مرحله آموزش به معنای اخص

صورت گیرد.

۱- ارزیابی قبل از آموزش

- الف - انتخاب مناسب جمعیت‌های مورد نظر؛
- ب - مشخص نمودن ساختار آموزش؛
- ج - مشخص نمودن آموزگاران و نیازهای خاص آنها برای آموزش؛
- د - شناخت بهتر از دانسته‌ها، خلاءها و انتظارات جمعیت‌های مورد نظر برای آموزش.

۲- ارزیابی ضمن آموزش

- ارزیابی ضمن آموزش باید موارد زیر را ممکن سازد:
- الف - ارزیابی روش‌های آموزش (گاهی یک تفاوت عمده بین آنچه پیش بینی می‌شود آموزش داده شود و آنچه آموزش داده می‌شود وجود دارد)؛
- ب - شناختن شرایطی که آموزش در آن صورت می‌گیرد (وضعیت فیزیکی اماکن، وسایل آموزشی و غیره)؛
- ج - ارزیابی جو حاکم بر آموزش و اطمینان از این که در طی خود مرحله آموزشی حقوق بشر رعایت می‌گردد.

۳- ارزیابی بعد از آموزش

- ارزیابی بعد از آموزش موارد زیر را ممکن می‌سازد:
- الف - اطمینان از این که برنامه آموزش مطابق طرح پیش بینی شده تحقق یافته است؛
- ب - با توجه به تحلیلهای آموزگاران و دانش‌آموختگان و احتمالاً خانواده آنها، یافتن راه‌های بهبود کیفیت دوره‌های بعدی آموزش.

لازم به یادآوری است که باید در ارزیابی تأثیر نهایی یک دوره آموزشی حقوق بشر کاملاً محتاط بود، زیرا آموزش حقوق بشر یک مبارزه مستمر است که باید در تمام طول زندگی آن را ادامه داد، برای هر نسل دوباره آن را آغاز کرد.

نتیجه: ترتیبات و لوازم

به عنوان نتیجه گیری به ترتیبات و لوازمی که جهت آموزش مؤثر حقوق بشر مورد نیاز است اشاره می کنیم.

۱- تهیه و تصویب طرح ملی آموزش حقوق بشر

مؤثرترین راه برای گسترش آموزش حقوق بشر در کشورهایی که در آنها زمینه چنین آموزشی خصوصاً آموزش رسمی حقوق بشر وجود ندارد، ایجاد طرح ملی آموزش حقوق بشر است. با توجه به تجربیات موجود در دیگر کشورها در ایران می توان مثلاً به ترتیب ذیل عمل کرد:

- الف - کمیته ای علمی مسؤولیت تهیه طرح با مشارکت سازمانها و نهادهای ذیربط گردد (به ویژه نهادهایی که مسؤولیت فرهنگی دارند).
- ب - تصویب طرح پیشنهادی در هیأت دولت و ارائه آن به مجلس جهت تثبیت جایگاه قانونی آن و پیش بینی مکانیزمهای ضروری جهت الزام کلیه نهادهای حکومتی برای اجرای آن.

۲- تربیت آموزگاران

- الف - تربیت و آموزش آموزگاران مدارس
- ب - تربیت آموزگاران حقوق بشر برای نهادهای عمومی

۳. ابزار سمعی و بصری

تهیه کتابچه های مصور، کتب آموزشی و کمک آموزشی، آیین های رفتاری (کدهای رفتاری) - ابزار سمعی و بصری،

۴. ایجاد مرکز علمی مستقل

ایجاد مرکز یا مؤسسه ای در یکی از دانشکده های حقوق به عنوان مؤسسه علمی مستقل با مسؤلیت تحقیق و پژوهشی علمی در زمینه حقوق بشر و ترویج علمی آن.

در رابطه با طرح ملی آموزش حقوق بشر، این مؤسسه مسؤول جنبه های علمی خواهد بود که مهمترین آنها عبارتند از:

الف - برگزاری دوره آموزشی؛

ب - تهیه و تدوین کتابچه ها، کتب، آیین های رفتاری و غیره مذکور در فوق،

ابزار سمعی و بصری؛

ج - برگزاری دوره ای کوتاه مدت و بلند مدت تربیت آموزگاران حقوق بشر

به صورت ادواری؛

د - ارزیابی دوره آموزشی؛

ه - تربیت متخصصین سطح عالی حقوق بشر.